

УДК 821.133.1.09+7.034.8"17"

Цитування:

Данченко М. Л. Інтертекстуальність в культурі рококо: пародія, пастіш та сиквел у французькій літературі XVIII століття. *Культура і сучасність : альманах*. 2021. № 1. С. 75-79.

*Данченко Марія Леонідівна,**магістр культурології**Національного університету**«Києво-Могилянська академія»*ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7846-9947>*maria.l.danchenko@gmail.com*

Danchenko M. (2021). Intertextuality in Rococo culture: parody, the pastiche and the sequel in French Literature of XVIII century. *Kultura i suchasnist : almanakh*, 1, 75-79 [in Ukrainian].

ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІСТЬ В КУЛЬТУРІ РОКОКО: ПАРОДІЯ, ПАСТІШ ТА СИКВЕЛ У ФРАНЦУЗЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ XVIII СТОЛІТТЯ

Метою статті є вивчення явища культурної інтертекстуальності у французькому рококо на матеріалі прозових творів французької літератури XVIII століття. **Методологія** дослідження. В нашому дослідженні ми застосовуємо метод культурологічного аналізу, який розробила школа Анналів. **Наукова новизна** полягає у дослідженні неперекладеної пам'ятки французького літературного рококо «Пригоди Телемака» Франсуа Саліньяка де Ла Мотта Фенелона 1699 року як феномена французької культури XVIII століття, і дослідженні культурологічного явища інтертекстуальності, який відображається в численних продовженнях (сиквелах) та пастішах-пародіях цього роману. **Висновки:** роман «Пригоди Телемака» є продовженням-сиквелом поеми Гомера «Одісея», п'єса Проспера Жоліо Кребійона «Ідомей» – пастішем роману «Пригоди Телемака», а роман П. Мариво «Телемак навиворіт» – пародією на роман Ф. Фенелона. Водночас роман Ф. Фенелона та пастіші і пародії, написані на нього, утворюють метатекст французького рокайльного роману мандрів XVIII століття.

Ключові слова: інтертекстуальність, рококо, XVIII століття, Фенелон.

Danchenko Maria, MA of Cultural Studies, National University of Kyiv-Mohyla Academy

Intertextuality in rococo culture: parody, pastiche and sequel in French literature of XVIII century

The purpose of this article is a study of the phenomenon of cultural intertextuality in French rococo on the ground of French prose literature of XVIII century. **Methodology.** In our research, we employ a method of cultural analysis developed by Annales school. **The scientific novelty** is determined by the research of non-translated work of French literary rococo “The Adventures of Telemachus” by François de Salignac de La Motte Fénelon of 1699 as phenomenon of French culture of XVIII century, and the study of cultural phenomenon of intertextuality, which is displayed in numerous suites (sequels) and pastiches-parodies of this novel. **Conclusions:** novel “Adventures of Telemachus” makes a suite sequel to Homer’s poem “Odyssey”, play “Idoménée” by Prosper Jolyot de Crébillon makes a pastiche to novel “Adventures of Telemachus”, and P. Marivaux’ novel “Télémaque travesti” makes a parody on François Fénelon’s novel. At the same time, F. Fénelon’s novel and pastiches and parodies written on it create a metatext of French XVIII century rococo novel of journey.

Key words: intertextuality, Rococo, XVIII century, Fénelon.

Актуальність теми дослідження зумовлена тим фактом, що в світовій культурології ще з часів діяльності школи Анналів у 1940-х роках набуває популярності наукова тенденція до вивчення ментальності індивіда певної культурної епохи через дослідження тих культурних джерел, і, зокрема, пам'яток художньої літератури, які формували його світогляд. Одним з

підвалин свідомості європейського індивіда XVIII століття, був роман Франсуа Саліньяка де Ла Мотта Фенелона «Пригоди Телемака», який був нелегально виданий у 1699 році. Цей твір справив колосальний суспільно-культурний резонанс, і в найближчі роки мав велику кількість продовжень, імітацій та пародій, які, в свою чергу, відображали різне сприйняття цього роману французьким

найважливіших художніх творів, який заклав актуальною для дослідження цю літературна пам'ятка є із огляду на той факт, що вона була перекладена російською мовою лише у 1766 році Василем Тредіаковським, який переробив роман на героїчну поему «Тилемахида». Роман «Пригоди Телемака», а також п'єса Проспера Жоліо де Кребійона «Ідоменей» та роман П'єра Маріво «Телемак навиворіт» не перекладалися українською мовою, і ще не були досліджені в культурологічному аспекті.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідження і публікації, які ми використовуємо в цій статті, належать до трьох різних категорій: 1) першоджерела – роман Франсуа Саліньяка де Ла Мотта де Фенелона «Пригоди Телемака» (1699), «Телемак навиворіт» (1717) – пародія П'єра Маріво на роман Фенелона, та «Ідоменей» – п'єса-трагедія Проспера-Жоліо де Кребійона (1703), сюжетом якої є доля царя Ідоменей, одного із героїв вищезгаданого роману Фенелона. 2) дослідження, які вивчають саме роман Фенелона та пов'язані з ним художні твори, 3) роботи, які описують культурні феномени інтертекстуальності та метатексту, а також вивчають роль пародії і пастішу у культурі XVIII століття. Оскільки першоджерела ми аналізуватимемо в основній частині статті, зупинимось на детальнішій характеристиці літератури, що вивчає творчість Франсуа Фенелона та його послідовників, а також на дослідженнях, які визначають ключові культурно-семіотичні концепти, якими ми оперуємо в нашій статті. Понятійний апарат для даного дослідження ми запозичуємо із робіт класиків літературної семіотики – Ролана Барта та Юлії Крістевої. Ролан Барт висловив твердження, що «в кожному тексті присутні інші тексти, на різних рівнях, у більш чи менш впізнаваних формах, тексти культури попередньої епохи, і тексти культури, яка нас оточує...» [3]. Саме у вказаний Роланом Бартом спосіб Ф. Фенелон вмістив дискурс античної поеми у свій роман. Дослідження С. Пуйода вивчає саме контекст семіологічної взаємодії між автентичним «Телемаком» 1699 року і «Телемаком навиворіт» П'єра Маріво 1716, і описує її культурно-історичну специфіку. Робота Н. Пахсар'ян має велику теоретичну значущість у даному дослідженні, оскільки в ній пропонується та концепція трансформації рокайльного сюжету в літературі, яку ми підтверджуємо даними, отриманими в ході аналізу першоджерел. Так, ця дослідниця

суспільством у різні епохи. Особливо стверджує, що літературний твір рококо після інтродукції в літературу через кілька десятиліть дублюється у формі пародії або пастішу – і якщо перша є висміюванням, то останній – радше прославляє твір, створюючи варіації на його тему [2]. Ю. Крістева підтверджує цю концепцію висловлюванням про те, що пародія є не чим іншим, як ознакою цементування жанру [1]. Робота М. Сулятж присвячена саме вивченню історії модифікації сюжету про Ідоменей, який вперше з'являється у Ф. Фенелона, і дуже швидко набуває популярності та згодом буде відтворюватися у багатьох творах XVIII століття [8, 388].

Мета дослідження – вивчити, як саме текст роману Ф. Фенелона «Пригоди Телемака» (1699) увібрав у себе риси поеми Гомера «Одісея», і в який спосіб п'єси «Ідоменей» П. Ж. де Кребійона (1703) та роман П. Маріво «Телемак навиворіт» (1717) трансформують сюжет «Пригод Телемака», утворюючи упродовж XVIII століття разом із нашарованими на роман Ф. Фенелона переробками і продовженнями інтертекстуальний шаблон для французького, а згодом і європейського рокайльного роману мандрів.

Виклад основного матеріалу. Роман Франсуа Фенелона «Пригоди Телемака» є інтертекстуальним по відношенню до поеми Гомера «Одісея», оскільки він продовжує оповідь Гомера, описуючи пригоди сина Одісея Телемака, та розповідаючи про подальшу долю героїв Троянської війни, які були персонажами «Одісеї». Франсуа Фенелон створив роман унікального жанру – цей твір був інструкцією з виховання справжнього монарха із примхливого, емоційного і марнославного юнака і підручником з правильного управління державою. Роман був створений для онука короля Людовіка XIV, герцога Бургундського, чийм вихователем був сам письменник, і був призначений для приватного читання, але видавець опублікував його нелегально без відома автора у 1699 році. Сама оповідь починається з того, що відразу, як Одісей покинув острів німфи Каліпсо, біля його берегів розбивається корабель його сина Телемака, який плаває морями у супроводі богині Афіни в образі Ментора, шукаючи свого батька. Перші п'ять книг роману Телемак розповідає німфі про свою подорож різними країнами античної ойкумени, побувавши на Сицилії, в Єгипті, у Фінікії, на Кіпрі і Криті, острові Саленте, де неодмінно

зустрічається з місцевими монархами і спізнає на собі вигоди чи злигодні, які накладає їхнє правління. В Єгипті Телемака продають у рабство, забравши від нього Ментора. Там він працює пастухом, ошляхетнюючи тих грубих селян, з якими доля звела його разом, і навчається мистецтву бути вільним у самому рабстві. Він бачить, як у безглузких війнах, які розв'язали вони ж самі, чи в заколотах, які підіймають їхні ж піддані, гинуть нерозважливі царі, бачить, як цілі країни занепадають чи починають процвітати завдяки розумній чи недолугій державній політиці, і, зрештою, знову зустрічає Ментора. Майже всі герої роману були учасниками Троянської війни, які, повернувшись із неї, засновували собі нові держави чи завойовували чужі країни. Ф. Фенелон вдається до своєрідного поєднання гомерівської риторики та психологізму і морального напучування, характерного для XVIII століття. Так, він з усіма подробицями описує жорстокі бої, в яких Телемак бере участь, чи криваві видовища, свідком яких є його герой, інтегруючи в свій текст суто гомерівські тропи: від удару палицею у Телемака іде ротом кров, на обличчі відрубаної голови нерозумного царя застигає вираз жаху, переможений Телемаком суперник від його удару падає в конвульсіях на землю [5]. Однак при цьому у Ф. Фенелона зовсім інше, ніж у Гомера, ставлення до емоційних поривів свого героя – так, Афіна в образі Ментора зовсім не заохочує гнів, безглузду нерозважливість, чи самовпевненість Телемака, але навіть карає його за вчинки, здійснені під впливом таких почуттів. Як і Одісей, під кінець своєї мандрівки Телемак спускається в Тартар і бачить там пекло та Єлисейські Поля. В найкращому місці раю Фенелон оселяє мудрих монархів, а найславетніші полегли герої Греції не можуть перебувати у місці, кращому за Лімб.

Коли Ментор і Телемак тікають з острова німфи Каліпсо, вони добираються до острова Крит і дізнаються, що його цар Ідомей, повертаючись додому після падіння Трої, потрапив у страхітливу бурю і дав обітницю принести в жертву першу людину, яку зустріне по прибуттю додому. Першим з усіх його вибіг зустрічати власний син, який, попри попередження оракула про те, що Нептун погодиться прийняти іншу жертву, вирішив не зраджувати синівського обов'язку, і щоб не порушувати батькову обітницю перед

богами, добровільно прохромив себе мечем. Роман Фенелона мав такий усіх, що всього за чотири роки цю маленьку вставну історію використовує Проспер Жоліо де Кребійон для своєї трагедії «Ідомей». У романі Ф. Фенелона Ідомей після жертвоприношення полишить Крит і заснує нову державу – Саленте, який за допомогою вказівок Телемака і Ментора перетворює на зразкову утопію з просвіченим монархом на чолі, а Телемак, перш ніж поїхати в свою останню мандрівку, і зрештою зустріти батька, заручується із його дочкою [5]. При цьому в поемі «Ідомей» Кребійон зовсім по-іншому трактує цей сюжет. Так, сам цар Ідомей і його син Ідамонт обидва закохуються в принцесу Еріксену, доньку заколотника, який претендував на критську корону, і якого Ідомей стратив за цей злочин. Боги карають острів, насилаючи на нього різні нещастя, за те, що Ідомей не виконав своєї обітниці, батько і син дорікають один одному за почуття до Еріксени, і, зрештою, Ідамонт сам заколюється мечем, а Ідомей гірко картає себе за свою нерозважливість [4, 88]. За твердженням М. Сулятж, цей міфологічний сюжет ніколи і ніким не використовувався до Фенелона, і Кребійон запозичив його саме у автора «Телемака» [8, 388]. Ми бачимо, як Кребійон вдається до своєрідного культурологічного переосмислення сюжету і відступає від просвітницького героїчного стоїцизму Ф. Фенелона, перетворюючи повчальну історію про Ідомея, яка мала у Ф. Фенелона щасливий кінець, на трагедію абсурду. Саме цю кребійонівську концепцію трактування сюжету про Ідомея згодом використовуватимуть всі автори XVIII століття, які розроблятимуть цей сюжет у своїх творах [8, 389].

Роман П'єра Маріво «Телемак навиворіт» був написаний вже у 1717 році тоді ще зовсім невідомим драматургом, який за кілька років стане одним з найяскравіших представників французького літературного рококо. В 1714 році Спір Древніх і Нових розгорівся з новою силою через переклад Гомера, а Франсуа Фенелон не став на бік жодного із цих ідеологічних таборів, через що наклав на себе невдоволення їх обох [7, 86]. У передмові до свого роману-пародії П. Маріво зовсім не згадує про Ф. Фенелона, а натомість відразу починає критикувати обох ідеологів Гомера, які заперечують спроможність сучасних письменників

дорівнювати древнім авторам і навіть перевершувати їх у літературній майстерності [6, 3]. Тому свій роман він характеризує наступним чином: «в передмові до книги говориться про справжню цінність Гомера, а в самій книзі викриваються його герої» [6, 11].

Сюжет роману П. Маріво полягав у тому, що батько родини Брідерон поїхав на війну у Голандію, а його син, Брідерон-молодший, лишився чекати батька удома, в товаристві свого дядечка Фокіона. Під час очікування брата Фокіон саме читав «Пригоди Телемаха» і його вразило те, наскільки схожою була ситуація, в яку потрапив головний герой роману Фенелона на ту, в якій перебували вони з його племінником [8, 86]. Зрештою, дядько і племінник, озброївшись книгою, вирушають на пошуки Брідерона-старшого по всій Оверні, намагаючись відтворити всі етапи подорожі Телемака, і потрапляють у різні комічні ситуації [7, 87]. Прикметним є той факт, що свого сучасника, Ф. Фенелона П. Маріво розглядає як продовжувача Гомера, і висміює його так само, як інших представників Древніх, попри те, що Ф. Фенелон не лише був його сучасником, а й той факт, що описи недолугих монархів викликали гнів Людовіка XIV, онука якого виховував Франсуа Фенелон, і книга «Пригоди Телемака» до 1715 року була заборонена до видання, що не перешкодило зростанню її популярності.

Висновки. В ході дослідження ми дійшли висновку, що роман Франсуа Фенелона увібрав у себе стилістичні ремінісценції опису баталій із поеми «Одісея» Гомера, але автор відступив від гомерівської риторики нестримних емоцій. Натомість Ф. Фенелон продовжує оповідь Гомера, розповідаючи про долю сина та друзів Одісея, що робить його роман своєрідним сиквелом поеми Гомера. Поема П. Ж. Кребійона «Ідомей» запозичує вставну історію із роману Ф. Фенелона, перетворюючи оптимістичний просвітницький дискурс на трагедію абсурду, а роман П. Маріво «Телемак навиворіт» закріплює позицію Ф. Фенелона як продовжувача Гомера та висміює його культурно-ідеологічну позицію як класицистську.

З огляду на різну культурну специфіку цих трьох творів, можна стверджувати, що роман Франсуа Фенелона «Пригоди Телемака» 1699 року є продовженням-сиквелом поеми Гомера «Одісея», п'єса «Ідомей» 1703 року є пастишем роману Ф. Фенелона, а роман

П. Маріво «Телемак навиворіт» є пародією на «Пригоди Телемака». Всі три проаналізовані нами твори відтворюють у собі зміст поеми Гомера «Одісея» і утворюють спільний культурний метатекст стилю рококо у XVIII столітті.

Література

1. Кристева Ю. Бахтин, слово, диалог и роман // Французская семиотика: от структурализма к постструктурализму. Москва: Прогресс, 2000. С. 427-457. URL: <http://www.philology.ru/literature1/kristeva-00.htm> (дата звернення: 31.05.2021)
2. Пахсарьян Н. Т. Пародия, травестия, пастиш в жанровой эволюции романа от барокко к рококо // Тезисы доклада на конференции «Пародия в русской и зарубежной литературе». Смоленск: Издательство СГПУ, 1997. URL: <http://17v-euro-lit.niv.ru/17v-euro-lit/articles/pahsaryan-parodiya.htm> (дата звернення: 31.05.2021)
3. Barthes R. 29.05.2021. Texte. Encyclopaedia universalis. URL: <https://www.universalis.fr/encyclopedie/theorie-du-texte/2-la-theorie-du-texte/> (дата звернення: 31.05.2021)
4. Crebillon P. Idoménée. Œuvres. Tome premier. Paris: Ménard et Desenne, fils, 1821. PP. 11-91. URL: https://books.google.com.ua/books?id=XDE0AAAAMAAJ&printsec=frontcover&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false (дата звернення: 31.05.2021)
5. Fénelon F. Les aventures de Télémaque suivies des aventures d'Aristonus. Paris: Librairie Hachette et Cie URL: <https://www.gutenberg.org/files/30779/30779-h/30779-h.htm> (дата звернення: 31.05.2021)
6. Marivaux P. Le Télémaque travesti. Tome premier. Amsterdam: J. Ryckhoff le fils, Libraire. URL: https://books.google.com.ua/books?id=11Jw_um8QC&printsec=frontcover&dq=marivaux+%C3%A9maque+travesti&hl=uk&sa=X&redir_esc=y#v=onepage&q=marivaux%20%C3%A9maque%20travesti&f=false (дата звернення: 31.05.2021)
7. Pouyaud S. Le Télémaque travesti de Marivaux, reprise parodique du modèle pédagogique de Fénelon. Journée d'étude des jeunes chercheurs du CELLF, Centre d'Étude la Langue et de la Littérature Françaises des XVIIe et XVIIIe siècles (UMR8599), Université Paris IV-Sorbonne. Paris, Hal archives-ouverts, pp. 86-96. URL: <https://hal.univ-reims.fr/hal-02893283/document> (дата звернення: 31.05.2021)
8. Soultages, M. Idoménée de Fénelon à Crébillon père. Du statut ambigu donné à l'expérience tragique. Dix-huitième Siècle. –1996. – No. 28. P. 385-396. DOI : <https://doi.org/10.3406/dhs.1996.2125> (дата звернення: 31.05.2021)

References

1. Kristeva, Y. (2000). Bakhtin, word, dialogue and the novel. French semiotics: from structuralism to poststructuralism. Moscow: Progress URL: <http://www.philology.ru/literature1/kristeva-00.htm> [in Russian]
2. Pakhsaryan, N. (1997). Parody, travesty and pastiche in the evolution of novel genres from baroque to rococo (report abstracts). Smolensk: Publishing House of Smolensk State Pedagogical University URL: <http://17v-euro-lit.niv.ru/17v-euro-lit/articles/pahsaryan-parodiya.htm> [in Russian]
3. Barthes, R. (1973). Encyclopaedia universalis. URL: <https://www.universalis.fr/encyclopedie/theorie-du-texte/2-la-theorie-du-texte/> [in French].
4. Crebillon, P. (1821). Œuvres. Tome premier. Paris: Ménard et Desenne, fils. PP. 11-91. URL: https://books.google.com.ua/books?id=XDE0AAAAMAAJ&printsec=frontcover&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false ([in French])
5. Fénelon, F. (1893). Les aventures de Télémaque suivies des aventures d'Aristonus. Paris: Librairie Hachette et Cie URL: <https://www.gutenberg.org/files/30779/30779-h/30779-h.htm> [in French]
6. Marivaux, P. (1736). Le Télémaque travesti. Tome premier. Amsterdam: J. Ryckhoff le fils, Libraire. URL: https://books.google.com.ua/books?id=-1-1Jw_um8QC&printsec=frontcover&dq=marivaux+t%C3%A9l%C3%A9maque+travesti&hl=uk&sa=X&redir_esc=y#v=onepage&q=marivaux%20t%C3%A9l%C3%A9maque%20travesti&f=false [in French]
7. Pouyaud, S. (2012). Le Télémaque travesti de Marivaux, reprise parodique du modèle pédagogique de Fénelon. Journée d'étude des jeunes chercheurs du CELLF, Centre d'Étude la Langue et de la Littérature Françaises des XVIIe et XVIIIe siècles (UMR8599), Université Paris IV-Sorbonne. Paris, France, 86-96 URL: <https://hal.univ-reims.fr/hal-02893283/document> [in French]
8. Soultages, M. (1996). Idoménee de Fénelon à Crébillon père. Du statut ambigu donné à l'expérience tragique. Dix-huitième Siècle, 28, 385-396 DOI : <https://doi.org/10.3406/dhs.1996.2125> [in French]

*Стаття надійшла до редакції 04.03.2021
Отримано після доопрацювання 24.03.2021
Прийнято до друку 29.03.2021*